

„KUTATÓKÉNT NEM MEGVÁLTANI AKAROM A KISEBBSÉGI TÁRSADALMAT, HANEM MEGÉRTENI”

PAPP Z. ATTILÁVAL FILEP TAMÁS GUSZTÁV BESZÉLGET

Filep Tamás Gusztáv (FTG): *A nyitókérdés látszólag talán nem is illik egy komolyabb interjúba, inkább bulvárlapba való. Azt hiszem mégis, hogy lényeges területre visz. Nagy levegőt veszek, és fölteszem: gyergyói vagy, és a közvélekedés szerint Gyergyó – maga a Székelyföld – olyan lokalitás, amelynek a jelei, jegyei az elszármazottakon később is, bármikor kimutathatók. A viselkedésedben, nyelvhasználatodban, habitusodban semmi olyan szembetűnő jegy nincs, amiről így azonosíthatnának. Ez tudatos döntés eredménye, vagy a származás és neveltetés következménye? Tudsz-e róla egyáltalán?*

Papp Z. Attila (PZA): Tudok róla; ezt mások is szokták mondani. A háttérben az áll, hogy én ugyan Gyergyóban nőttem föl, de csak *félszékely* vagyok. Édesapám Kolozsváron született, és Désaknán nőtt fel. Otthon anyám részéről a székely nyelvjárást hallottam, apám részéről pedig egy másfajta magyar nyelvet, s ez a kettő valószínűleg ötvöződött bennem. Hogy mennyire látszik, hogy gyergyói vagyok, azt nyilván nem tudom megítélni, magamon azért néha-néha észreveszem, hogy az vagyok. A nyelvhasználat alakulásában nyilván az is közrejátszott, hogy az érettségi után végigjártam azokat a stációkat, amelyeket generációm nagy része: éltem román nyelvű közegben, azaz voltam a román hadseregben, ezután román nyelvű egyetemre, egyetemekre jártam – merthogy először a petrozsényi bányamérnököt is megjártam, utána románul végeztem a szociológiát. A baráti köröm jobbára magyar volt, de mégis: román nyelvű képzésben vettem részt. Gondolom, ez mind hozzájárult ahhoz, hogy az a gyergyóiság a kívülállók számára ne legyen annyira feltűnő. Én magam azért bátran vállalom, hogy gyergyói vagyok. Számomra ez természetes adottság.

FTG: *Az igaz, hogy református vagy?*

PZA: Igen, igen, ez szintén az apai ágnak köszönhető. Azt szoktam mondani, hogy én mindig kisebbségben éltem. Gyergyóban – abban az értelemben, hogy valamelyik fél ne székelyföldi legyen – kevés vegyesházasság volt. A családom felekezeti szempontból megoszlott, de apám elmeséléséből arra következtettem, hogy ennek egyedi története van. Van két bátyám; a nagyobbik – követve a gyergyói hagyományt – római katolikus, a kisebbik viszont szintén református. A váltás valahogy úgy történhetett – ha jól értet-

tem –, hogy a katolikusok nagyon szigorúan vették a keresztelőt, és emiatt valamilyen konfliktus lehetett apám és a helyi katolikus pap között. S mivel apám, aki református volt, jóban volt a helyi lelkésszel (állítólag vendéglőbe is szoktak együtt járni), vele könnyebb volt megbeszélni a keresztelőt, mint a számára is idegen katolikus pappal. Tény, hogy kisebbik bátyám református, ennek következményeképpen automatikusan én is az lettem. Ehhez nyilván nekem semmi közöm nem volt, de hordoztam, tudatában voltam – főleg akkor, amikor eljött a konfirmálás ideje –, hogy egy katolikus világban mi kisebbségben vagyunk. A vasárnap délelőtti istentiszteleteken – most a nyolcvanas évekről beszélünk – 10-20 ember, ha volt. S délelőtt még sokan voltak a délutánihoz képest! Én a délutánit szerettem, inkább oda jártam, mert az rövidebb volt, akkor nemegyszer alig hárman-négyen voltunk a templomban. Most már valamivel többen szoktak járni. Ez katolikus vidék, én anyai ágon gyergyócsomafalvi vagyok, gyerekkoromban a nyarakat, sőt egyszer egy egész tanévet, amikor a szüleim elváltak, Gyergyócsomafalván éltem. A nagyanyám rendes katolikus asszony volt, s ott teljesen természetes volt, hogy minden este imádkoztunk, szinte minden vasárnap elmentünk a templomba. De mégis mindig ott volt bennem ez a másfajta identitás. Tudtam, hogy mi nem kell keresztet vessünk, nem imádunk faragott képeket, nálunk nincs kereszt stb.

FTG: Ez a fajta kisebbségiség játszott valamilyen szerepet témaválasztásodban, iskolaválasztásodban, akár abban, hogy elkerülj a környezetből?

PZA: A kutatói témaválasztásban biztos, hogy szerepe van, mert a kisebbségi lét folyamatos megtapasztalásából következik egyfajta affinitás, empátia; abban, hogy jobbra kisebbségkutatással foglalkozom, nyilván benne van, hogy kisebbségi szempontból másképp tételeződnek bizonyos dolgok. Az iskolaválasztásban szerintem ez mellékes volt. Magyar nyelven érettségiztem, előtte a tizenkét osztályt magyarul jártam, föl sem merült más választás. Utána valójában pszichológus szerettem volna lenni, de a Ceaușescu-rendszerben ilyen képzés nem volt, 1976 körül fölszámolták a pszichológiát is meg a szociológiát is.

Amikor érettségiztem, nem volt nagy felsőoktatási kínálat. Volt néhány hely Kolozsváron a Babeș-Bolyain, magyarral való szakpárosítások (például magyar-angol vagy magyar-román), de oda bejutni lehetetlenség volt, számomra legalábbis úgy tűnt. Azt meg sem próbáltam. A középiskola is inkább reál jellegű volt, abban az értelemben, hogy az elitnek számító osztály matek-fizika tagozatos volt. Én ebben az osztályban végeztem.

A kilencedik, tizedik osztály után az akkori francia nyelvtanárnőm segítségével egyrészt nagyon megszerettem a francia nyelvet magát, másrészt általa kapcsolódtam be az irodalmi körök munkájába, sokat, sokfélét olvastam, a humán tárgyak is nagyon elkezdtek érdekelni. De érettségi után nem volt

más esély, csak a műszaki vagy a tanári pálya adódott. Ha rajtam múlt volna, bevallom töredelmesen, matematikatanár lett volna belőlem. Ugyanis a matematika nekem inkább játék volt, arra készülnöm sem kellett különösebben. A nagynéném viszont lebeszélte erről. Ez az a korszak ugyanis, amikor az egyetem elvégzése után a tanárokat kihelyezték a magyar nyelvterületen kívülre. Ha kihelyeznek valahova Moldvába vagy Olténiába, figyelmeztetett rá, a tanügyön belül nagyon nehéz munkahelyet változtatni.

Matematikából, fizikából viszonylag jól álltam, természetesen adódott hát a műszaki pálya. Általában az akkor érettségizettek közül azoknak a zöme, akik egyáltalán továbbtanultak, műszaki pályára ment. Temesvárra felvételiztem akkor, mérnöki szakra, de nem jutottam be. Nagyon elbíztam magam, s pont az egyik matematikapéldát elnéztem. Az őszi utófelvételin gyakorlatilag egész Románián belül két egyetemen maradt üres hely nappali tagozaton: az egyik Ploiești-ben, a másik Petrozsényben. Az egyik olajmérnöki, a másik bányamérnöki. Énnekem egyikhez sem volt semmi közöm, leszámítva esetleg azt, hogy az apám apja Désaknán a sóbányában mérés-technikus vagy valami efféle volt. Nem is ismertem őt, mert már nem élt, amikor megláttam a napvilágot. Mégis, itt talán volt annyi döntés, hogy Petrozsény az még Erdély, és inkább oda megyek, mint Ploiești-be. Így kerültem Petrozsénybe. Az ottani felvételi életem legnagyobb sikerélménye volt, ugyanis ha jól emlékszem, mindössze nyolc hely volt, s voltunk körülbelül ötszázan. Én ötödiknek bejutottam. Az akkori rendszer szerint aki bejutott a felsőoktatásba, először bevonult katonának kilenc hónapra. Én arra a környékre, Dévára kerültem, utána, 1988-ban kezdtem el a bányamérnöki szakot.

FTG: *Milyen fejezőmonddal, milyen egységneveléssel szolgáltál? Vagy ez még hadititok?*

PZA: Egyáltalán nem hadititok. Volt olyan helyzet, hogy ezt megkérdezték tőlem – amikor az állampolgárságért folyamodtam, a nemzetbiztonsági meghallgatáson. S abban a kellemetlen helyzetben voltam, hogy nem tudtam elmondani, mert elfelejtettem. De most már pontosan tudom, románul *genist* voltam – ez azt jelenti, hogy műszaki felderítő. Ezen a bizonyos meghallgatáson kérdezték az alakulat számát is. Bevallom, azt a mai napig nem tudom.

A katonaság nekem inkább egy új nyelvi közeget jelentett. Mivel, mint mondtam, apámnak désaknai és kolozsvári kötődései voltak, anyám egyik testvére pedig szintén Kolozsváron élt – azért használom múlt időt, mert ezen személyek közül már egyik sem él –, gyerekként sokszor voltam Kolozsváron is. Sőt egyik rokonunk ott lakott a jelenlegi opera mellett, a Cipariu tér környékén. Ez úgy függ össze az eddigiekkel, hogy Kolozsvár számomra nem jelentett nagy kihívást, szemben a székelyföldi gyerekek zömével, akiknek Kolozsvár afféle centrum – nekem ez a város adottság volt. Ezzel magyarázható, hogy már az érettségi után nem oda akartam menni, merthogy ismerem; legalábbis azt gondoltam, hogy ismerem. Temesvár sokkal jobban von-

zott. Ugyan nem ismertem, de apám valamikor oda járt technikusképzésre, és mindig pozitív módon beszélt Temesvárról meg a többnyelvűségről.

A katonaság tehát nyelvi közeg volt. Valamennyit ugyan tudtam románul, hisz románból is érettségiztem, meg az akkori szaknyelvet, a matematikát, fizikát, mivel felvételizni már csak románul lehetett, románul is tudtam. De nem tudtam csevegni. Egy téveszmét le kell bontanom: azt hitték sokan, Petrozsénybe csak fiúk járnak – „fiúk mennek a bányába”; én Petrozsényben külszíni fejtésre jártam, a csoporttársaim több mint fele lány volt. Emlékszem, amikor a tanév elején az egyik román hölgy csoporttársammal elmentünk a helyi színházba, az nekem szintén nagy kihívás volt. A katonaságnál jól megtanultam románul, de az inkább a konyhanyelv volt, aminek a része, hogy minden mondatban van egy kis káromkodásszerű beiktatva, most tehát meg kellett tanulnom, hogy nőekkel hogyan kell beszélni románul. A katonaság tehát ilyen szempontból volt nekem érdekes, bár ezt főleg utólag tudom értékelni. Akkor tiszta szívemből utáltam az egészet, hogy egyáltalán miért kell nekem odamenni, mire jó a hadsereg!? Ráadásul ez egy nagyon kényes időszakban volt, 1987-ben. Talán egy évvel előtte jelent meg az *Erdély története*. Ez a katonaságnál téma volt, s ha jól emlékszem, a kilencven előfelvételis katonából (ahogy akkoriban a román *termen redus* rövidítése alapján mondtuk: *teristából*) talán ketten voltunk magyarok. Az én rajomban én voltam az ügyeletes magyar, amikor ezeket a dolgokat feldolgozták nekünk politikai órák keretében. Tehát ez úgy csapódott le, mintha nekem bármilyen közöm lenne hozzá. Akkor én az *Erdély története* kötetét nem is láttam. Olvastam, halottam ezt-azt róla, de semmi közöm nem volt ehhez, nem is láttam a könyvet.

FTG: *Ebből hátrányod nem származott, ugye? Inkább csak egy sajátos pszichikai helyzetet jelentett.*

PZA: Néha azért hátrány is volt; valamiféle megbélyegzés – de ezt megszoktam. Főleg a legelején zavart. Körülbelül két hónap után, mire nyelvilag is felzárkóztam, s már kellő módon tudtam érvelni, akkor már annyira nem zavart.

FTG: *Egyébként hatott a hivatalos nyelv vagy propaganda a román sorkatonákra?*

PZA: Persze, nagyon érdekes volt. Katonáságbeli élmény: nagy ritkán elvittek moziba, emlékszem egy román filmre – a címére már nem –, ami arról szólt, hogy milyen jó a milicista. Egy ilyen jó milicistát ábrázolt a film, ami nekem ironikus volt, s amikor a film után egy-két oltyán barátommal beszélgetni akartam erről, kiderült, hogy ők halál komolyan azt gondolják, hogy minden milicista rendes ember. Minden milicista inkább szekus – nekem ez volt a konnotációm. Az intézményesített agymosás ilyen értelemben hatott rájuk. Már unom, hogy hányadszor mondom, de ezeket az eseteket

úgy fogtam fel, hogy még ha hülyeségeket hallok is, de új szavakat tanulok. Ráadásul a kaszárnnyában volt egy könyvtár – rajtam kívül nem sokan jártak oda –, nagyon sok román verset olvastam, mert ugye a könyvtárban ezekhez lehetett hozzájutni. Ezenkívül ott rengeteget lehetett olvasni – volt rá idő –, hozott könyveket is. Én arra törekedtem, amikor egyszer-kétszer otthon voltam, hogy minél vastagabb könyveket vigyek hazulról, vagy ha meglátogatnak, ilyeneket hozzanak. Így olvastam akkoriban Tolsztojt meg Günter Grass *Bádogdobját* például.

FTG: *Térjünk rá a felsőfokú stúdiumaidra. Milyen rendszerben végeztél, mikor, mit?*

PZA: Említettem a petrozsényi másfél évet. 1988 őszén kezdődött, az első évet becsülettel elvégeztem, de '89 decemberében az ismert események miatt – ráadásul akkor temesvári barátnőm volt, s így első kézből is kaptam információkat arról, hogy mi történt a városban, sőt az úgynevezett forradalom előtt körülbelül tíz napot én is ott voltam – a második év első félévét már nem fejeztem be. Végigjártam, de vizsgázni 1990 januárjában már nem mentem el. Nyilvánvaló volt, hogy itt az alkalom, hogy ne bányamérnök legyek; végül is kényszerből kerültem oda.

Otthagytam Petrozsényt, Temesvárra mentem, ott bő egy évig először korrektorként meg újságíróként, szerkesztőként dolgoztam az *Új Szónál*, ami akkor még napilap volt. Erre azért volt szükség, mert Petrozsényből az érettségi diplomát csak úgy tudtam elhozni, hogy ha visszafizetem a másfél évig kapott ösztöndíjat. A szüleim nem örültek, hogy otthagytam Petrozsényt, s utána – míg el nem kezdtem az újabb egyetemem – nem támogattak különösebben, ezért ezt a pénzt elő kellett teremtenem. Kapóra jött 1990 végén az infláció, az árak megugrottak, de az ösztöndíj összege nem változott, így gyakorlatilag kéthavi szerkesztői fizetésből ki tudtam fizetni a másfél éves ösztöndíjat. Ez a felvételihez volt fontos; felvételizni csak úgy tudtam, ha az érettségi bizonyítvány a kezemben van. Ezért csak '91-ben felvételiztem szociológiára, Temesváron.

A képzés, a régi rendszer szerint, ötéves volt még, én '96-ban fejeztem be, utána kerültem Budapestre. Ez sem volt prioritás, ugyanis először Varsóba akartam menni; a CEU-nak ott volt akkoriban szociológia posztgraduális képzése – lehet, hogy nem ez volt a pontos neve. Oda nem vettem föl. Akkor kerültem az ELTE-re, a kisebbségsszociológia szaknak volt – vagy talán most is van – egy kétéves angol nyelvű képzése, az Ethnic and Minority Studies. Ezt kezdtem el '96-ban, és ha már ott voltam az ELTE-n (két ajtóval odébb ott volt a doktori titkárság), '97-ben felvételiztem az ELTE Szociológia Doktori Iskolájába. A képzések 1999-ig tartottak, s onnantól számítva három év állt rendelkezésemre, hogy a dolgozatot megírhasam. Négy év lett belőle, mert 1997-ben meghalt apám, 2002-ben meghalt anyám, s akkor kértem még egy év haladékot. Gyakorlatilag 2003 végére lett meg a doktorim, mármint maga

a disszertáció. Utána az egyik opponensem majdnem két évig ült a dolgozaton – közben mindig megígérte, hogy megírja az opponensi véleményét –, végül a tényleges védésre csak 2006 márciusában került sor. Önhibámon kívül.

FTG: Nagyon örülök, hogy kiderült, pszichológusnak készültél. Több munkádból, főleg a Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról című monumentális könyvből arra következtettem, hogy a kérdőívek, interjúk elemzése hihetetlenül nagy pszichológiai ismeretet igényel. Kevés szociológiát olvasok, mindenesetre ezt ennyire sűrítetten most láttam először. Az, hogy valaki saját diszciplínájaként a szociológiát választja, nyilván összefügghet azzal, hogy pontos, adatszerű, megbízható dolgokat akar látni, és a szakma nyelvezete is ezt célozza, ugyanakkor több helyen találkoztam az írásaidban a szociológusok által használt metaforákra, metaforarendszerekre való utalásokkal, ezek használatával vagy vizsgálatával. Simmel pénzszociológiájáról írva is ebbe ütközöl, a doktoridban is. Hogyan viszonyul ez a metaforahasználat a fogalmisághoz?

PZA: Kezdjük ott, hogy én végül azért mentem szociológiára, mert akkor, a kilencvenes évek elején Romániában még volt felvételi – most már talán nagyon nincsen ott sem –, és felvételizni pszichológiából és matematikából kellett, s nekem mindkettő adott volt. Az egyik kvázi hobbiszinten. Akkoriban tényleg sok ilyet olvastam, ráadásul, mivel magyar nyelven lehetett felvételizni, de ilyen nyelvű új tankönyvek még nem voltak 1991-ben, lefordítottam magamnak egy friss román nyelvű pszichológia-tankönyvet.

A matematikáról beszéltem már. Ez azt is jelenti – ha mondhatunk ilyet –, hogy a számok világából beszélve, vagy más nyelvi megfogalmazást használva, én úgy érzem, mind a kettő közel áll hozzám, és éppen a szociológia az, amiben ezt jól lehet használni. Főleg interjúelemzéseknél nagyon jól jön, hogy nemcsak egy alanyt látsz, hanem az embert is. Legalábbis kell, hogy lássad az embert is ahhoz, hogy értelmezni tudd, amit mond. A fogalmiság igénye ilyen értelemben – ezt tudatosan nem gondoltam végig – lehet, hogy visszaköszön ezekben az írásokban. A jelenségek leírására, jellemzésére viszont, még ha egzaktnek tűnő társadalmi tényekről van is szó, a metafora használata megtestesítheti azt a beszédmódot, amellyel kilépünk vagy belépünk egy újabb összefüggérendszerbe. A kvantitatív és kvalitatív szemléletmódok mezsgyéjén mondhatni felbukkannak a metaforák.

Rátérve Simmelre: van úgy, főleg egyetemistaként, vagy akár PhD-hallgatóként, hogy az ember beleszerelmesül bizonyos szerzőkbe. Nálam az egyik ilyen Simmel volt. Ő minduntalan dichotómiákat használ, minthogyha valamit széthúzna két szélső pólusra, s utána összeengedi, ütközteti ezt a két szélső pontot, és mindez nyelvileg is nagyon termékeny tud lenni, akkor is, amikor a pénzről, a divatról vagy akár a kancsóról ír. Utólag azt szoktam mondani: örülök, hogy nem lettem pszichológus, mert a szociológiába jobban bele tudom vinni akár a több, különféle énemet, akár a különféle megköze-

lítéseket. Ha valaki csak pszichológus, akkor a terápia során nyilván mindig egyetlen emberrel foglalkozik, s a felelősségi szintje is más. Szociológusként egyfajta távolságtartásra, de empátiára is szükség van.

FTG: A szociológiai kutatásnak, gondolom, akkor van értelme, illetve egyáltalán akkor realizálható, ha fizetik a költségeit. Egymagad egy nagyobb feladatnak nem tudsz nekivágni, nagyon sok a teammunka. A te kutatásaidnak milyen anyagi, intézményi háttere volt? Felsorolnád a legfontosabbakat – s akár azokat a kalamitásokat is, amik származtak belőlük?

PZA: Visszalépek egyet. Mondtam, hogy Temesváron románul folyt a képzés, de ezzel párhuzamosan néhányan rendszeresen átjártunk Szegedre. Egyrészt Bárdi Nándort is ennek kapcsán ismertem meg, de ami szociológiai szempontból meg a kutatásfinanszírozás szempontjából fontos: ott ismertem meg Gábor Kálmánt, akivel mondhatni egészen haláláig sokat dolgoztunk együtt. Tehát a kilencvenes évek közepén, második felében, a kétezres évek elején a Sziget Fesztiválra irányuló kutatások meg különféle ifjúságszociológiai kutatások mind-mind Gábor Kálmánhoz kapcsolódtak. Ezeknek a feltételeit nagyjából ő teremtette meg, igaz, itt-ott még közösen is pályáztunk, de ilyen értelemben ez járható út volt. Személyes kapcsolat, barátság alakult ki – s így az egyik kutatás a másikat adta.

A másik, az oktatással kapcsolatos kutatások: szintén egyetemi hallgatóként, még 1992–1993-ban a budapesti Oktatáskutató Intézet megbízásából egy román nyelvű szakkönyvet lefordítottam magyarra. Akkor kialakult itt is egy szakmai kapcsolat, tehát itt is részt tudtam venni különféle kutatásokban. Ezek jobbára kiegészítő jellegű munkák voltak, mivel főállásban egyetemista voltam. Példaként: amikor azt a könyvet lefordítottam, annyi pénzt kaptam, ami romániai egyetemistaként több havi ösztöndíjnak felelt meg. Ami itt nem volt olyan sok pénz, akkoriban ez ott sokkal többet jelentett.

1999–2000-ben, amikor már Budapesten éltem, Nándi által az akkor még működő Teleki László Intézetbe kerültem, s ott időnként házon belül is voltak kisebb kutatási keretek. Annak idején, amikor a doktorimhoz az interjúkat kellett készíteni, ott helyben volt egy kis összeg, amiből meg lehetett ezt oldani.

Ugyanakkor voltak váratlan, *ölbe esett* kutatások is, ilyen az általad említett, amerikai magyarokat megcélzó kutatás, amely úgy jött létre, hogy a Határon Túli Magyarok Hivatalától a Teleki feladatult kapta. Volt egy eredeti kutatási koncepció, amit nem én állítottam össze, hanem Fejős Zoltán, de magát a kutatást nekünk kellett elvégeznünk. Ez belső felkérés volt. Miért pont én vállaltam el? Mert ha visszagondolok azokra, akik a Telekiben dolgoztak, azok között alig voltunk hárman szociológusok, de ezek közül talán én voltam az, aki könnyebben tudott terepre menni...

Papp Z. Attila szociológus 1969-ben született Gyergyószentmiklóson. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, az akkor Salamon Ernő Ipari Líceum nevet viselő intézményben végezte. 1987-ben érettségizett, másfél évet tanult a Petrozsényi Bányamérnöki Egyetemen, amit 1990 januárjában félbeszakított, és Temesvárra költözött. Egy év korrektori és szerkesztői munka után 1991-ben elkezdte a Temesvári Nyugati Egyetem szociológia szakát, 1996-ban diplomázott. 1996 szeptemberétől Budapesten élt, ahol 2006-ban doktori címet szerzett az ELTE Szociológia Doktori Iskolájában. 1999-től 2006. évi megszűnéséig a Teleki László Alapítvány Közép-Európai Tanulmányok Kutatóközpontjában dolgozott, 2007-től pedig az MTA Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Kutató tevékenysége mellett dolgozott oktatásfejlesztőként és tanácsadóként, 2001–2006 között a Határon Túli Magyar Oktatásfejlesztési Programiroda szakmai vezetője, 2007–2009 között a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem szakmai referense volt a Miniszterelnöki Hivatalban. Jelenleg az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa és igazgatója, illetve a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológiai Intézetének egyetemi docense.

Kutatási területei a romániai magyarok különböző intézményesülési formáinak vizsgálata (például nyilvánosság, oktatás, felnőttképzés), a Kárpát-medencei, illetve azon kívül is élő magyar közösségek oktatási rendszerének, szerveződéseinek, valamint ezek társadalmi beágyazottságának vizsgálata, a romák oktatása Magyarországon és a környező országokban stb. Első írásai már 1987-ben megjelentek az egykori *Iffjúmunkás* hasábjain, tudományos jellegű munkái pedig 1997 után jelentek meg magyarul, románul és angolul. Több önálló kötet szerzője, szerkesztője. 2000 óta a *REGIO* folyóirat szerkesztője, jelenleg főszerkesztője.

Fontosabb munkái, szerkesztései: *Sétanyomatok. Szocioesszék*, Pro-Print, Csíkszereda, 2001; *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években*, Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2006; *Kihaszíratlanul. A romániai (magyar) felnőttképzés rendszere*, Soros Oktatási Központ, Csíkszereda (szerk.); *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*, MTA ENKI, Budapest, 2007 (VERES Valérral szerk.); *A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője*, *Kisebbségkutató*, 2010/4., 621–638. p.; *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2008 (szerk.); *Cammogás. Minőségkonceptiók a romániai magyar középfokú oktatásban*, Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2007 (MANDEL Kingával szerk.); *Hatékonyság vagy méltóság. A kisebbségi oktatás változatai és kihívásai*, In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010, 79–95. p.; *Oktatáspolitikai koncepciók kisebbségben. Külhoni és anyaországi változások*, *EDUCATIO*, 2014/1., 67–80. p.; *Pedagógiai hozzáadott érték a roma tanulói arány függvényében a magyar iskolarendszerben*, In: BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2013, 69–88. p.; *Motivations for school choice and minority perspectives*, *Minority Studies*, 2013, vol. 15, 99–122. p.; *Arany-metszés 2013. Külhoni magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében*, Gondolat Kiadó, Budapest 2013 (CSATA Zsomborral közösen); *Hidden Ethnic Inequalities. A Possible Global Educational Exploration Using PISA*, *ETHNICITY*, 2014/10., 4–40. p.

FTG: *Amerikába menni – ez azt jelenti, hogy terepre menni?*

PZA: Ebben az összefüggésben igen. Kőkemény terepmunka volt. Beleértve azt is, hogy utazni kellett.

FTG: *Persze. Csak a terepmunkáról első hallásra inkább Csíkszentjehovára asszociálunk, kevésbé Los Angelesre.*

PZA: Engem bíztak meg. Úgy vállaltam, hogy a kutatási koncepciót azért itt-ott kellene változtatni; végül szabad kezet kaptam. Lett is ebből mindenféle bonyodalom. Egyrészt kellett készítenünk egy demográfiai elemzést, de ehhez a mai világban el sem kellene menni oda – az adatokat el lehet érni interneten, akár innen is. De szükség volt terepmunkára.

Azt mondtam: ha az az elvárás, hogy az amerikai magyar diaszpóra szervezeti életéről valamit mondjunk szociológiai összefüggésben, meg kell nézni néhány intézményt közletről, esettanulmány-szinten. Igen ám, csak hogy ez nem így működött, mert amikor kiderült, hogy lesz ez a kutatás, az egyik amerikai magyar szervezet képviselője vállalta, megszervezi az utunkat, hogy eljussunk különféle városokba, különféle szervezetekhez. Én tehát csupán egy-két helyre szerettem volna elmenni, ehhez képest egyszercsak elküldték a repülőjegyet, hogy New Yorktól Washingtonon keresztül Los Angelesen meg Floridán át gyakorlatilag járjuk végig bő egy hónap alatt az egész kontinenst. Mindenhol szociológiai interjúkat készítettünk, amelyeknek a későbbi feldolgozása legalább egy évet vett igénybe, és részben ebből állt össze ez a bizonyos kötet. De egyszerűen képtelenség volt minden szervezetet, mindenkit meglátogatni.

Annak az ügynek, ami kibontakozott ebből, a háttérben az áll, hogy mivel a doktorimat eleve a kisebbségi sajtóból írtam, ott, ahol megfordultam, a helyi lap szerkesztőjével vagy főszerkesztőjével is készítettem interjút. Ilyenből csak néhány van, nem kell nem tudom hányra gondolni. Tudtam, hogy a majdani tanulmányban vagy könyvben lesz egy rész a sajtóról. Nem volt ez célzott, mélyebb kisebbségisajtó-kutatás, de kíváncsi voltam arra, hogy azok a gondolatok, amelyeket a PhD-dolgozatban megfogalmaztam, visszaköszönnek-e a diaszpórában működő sajtó kapcsán. A legmélyebb benyomásom az volt, hogy ezek között a szervezetek között rengeteg konfliktus van, ezt a könyvben is adatoltuk.

Amikor a hosszú útnak a végén New Yorkban voltunk, azt mondtam, hogy több interjút már nem akarok készíteni... mert volt olyan, hogy naponta 7-8 interjút kellett készítenem. Egy ilyen interjú másfél-két óra, volt úgy, hogy reggel 8-tól este 9-10-ig végig interjúztam. New Yorkban, ahol én kutatáson kívül, vagy más alkalmakkor, ismerőseimnél többször voltam, azt mondtam, hogy itt már nem akarok különösebben interjúzni. Csak Hámos Lászlóékhoz mentünk el, és a HHRF-nél¹ készült egy-két interjú. Igen ám,

¹ Hungarian Human Rights Foundation – Magyar Emberi Jogok Alapítvány.

csakhogy New York mellett működik az egyik ilyen sajtóorgánom, az Amerikai Magyar Népszava, amelynek vezetőjével az említett okok miatt végül nem készült interjú. Ez a szerkesztő az interjúalanyaim szerint nagyon megosztó személyiség, s én a kötetben többször leírtam ezeket a konfliktusokat és azok különféle értelmezését. Amikor a sajtóról szóló részt írtam, felsoroltam, hogy milyen orgánomokról van ismeretem, és hogy ezek a konfliktusok hogyan, milyen kontextusokban jönnek elő a sajtó kapcsán az interjúkban...

FTG: *Tehát nem igazságot akartál szolgáltatni...*

PZA: ... persze: itt a konfliktus léte volt számomra érdekes. Leírtam, hogy erről a személyről van, aki azt mondja, hogy baloldali, de van, aki azt, hogy jobboldali. Ez lábjegyzetben bőven ki van fejtve. Igen ám, de ez egy kicsi világ, és ez a személy, akinek egyébként én magam küldtem el a kéziratot e-mailben, meg a szervezeti adatbázist is, és kezdetben kedélyesen e-mailezgettünk, kíváncsi emberként pedig, gondolom, pont a sajtóval kapcsolatos részt nézte meg – vagy csak azt nézte meg, és feltételezem, a módszertani háttérrel már nem. És azokon a részekon, ahol az ő lapjáról meg a személyéről volt szó, hirtelen felháborodott, és feljelentő, hosszú gyalázkodó leveleket küldött nekem és másoknak is, többek között fizikai megsemmisítésemet is kilátásba helyezte. Gyalázatos szintre jutott a történet.

Az érdekessége az, hogy annak idején, amikor ez a kötet megjelent, nem csak itt, az Akadémián dolgoztam kutatóként, hanem a Miniszterelnöki Hivatalban is, ahol én voltam a Sapientia Egyetemért felelős felsőoktatási referens. Ezek a feljelentő levelek oda is elmentek, s a közvetlen főnökeim nem védtek meg, sőt anélkül, hogy engem bármilyen módon értesítettek volna, e külső megkeresésnek adtak igazat, és gyakorlatilag betiltották a könyvet. A kinyomtatott példányok hónapokon keresztül ott álltak a Magyar Külügyi Intézet alagsorában, én magam nem fértem hozzá. Egyszer, hosszas-hosszas körülményeskedés után sikerült egy-két példányhoz hozzájutnom, innen tudom, hogy a pincében voltak. Lementem a takarítónővel a pincébe, ott egy papírra rá volt írva, hogy nem osztható. 2008-ban vagyunk. Hát ez engem azért nagyon zavart, hogy diplomatikus legyenek: 2008-ban egy kinyomtatott, több mint 500 oldalas könyvet csak úgy el lehet zárni az olvasóktól? Akkor én is elkezdtem hivatalos leveleket írni mindenhova, el egészen addig, hogy – mivel soha senki hivatalosan nekem nem írt arról, hogy a könyveket miért nem lehet nyilvánosságra hozni – végül a sajtóban meg lehetett ezt szellőztetni, s néhány újságíró rászállt a témára. Amikor a HVG is elkezdett a téma iránt érdeklődni – ez pont az az időszak, amikor Gyurcsány Ferenc lemondott, s keresték az új miniszterelnököt; az ilyen átalakítások az apparátuson belül mindig jól jönnek, mert ilyenkor bárkit ki lehet rúgni, szervezeti átalakításra való hivatkozással –, a könyveket megkaptam (vagy visszakaptam), de ennek az ára az lett, hogy kirúgtak. Ez különösebben nem zavart, mert már

korábban is el akartam jönni onnan. Aztán folytatódott a dolog az ÉS-ben, meg nem tudom én még hol.

FTG: *Ez pont illik a következő kérdésemhez. Milyen esély van a kutatási eredmények társadalmi hasznosíthatóságára? Elkészül a produktum. Ki dönt róla? Két ága is van ennek. Az egyik: arra használja-e a megrendelő, amire készült? A másik: tudja-e egyáltalán használni? Arra gondolok, hogy egy ilyen, egy egész minitársadalmat vizsgáló felmérésből, mint amilyen az amerikai magyarokról készült, amelyben rengeteg egymást kiegészítő, szűkítő szempont kerül alkalmazásra, tengernyi az a eset, kereszteset, minden és mindennek az ellenkezője dokumentálható. Tehát végül is nem tekinthető át egyszerűen a kötet abban az értelemben, hogy nem foglalható össze röviden minden egyes alegységénél, mi a közvetlen teendő. Mi tehát a felhasználhatósággal kapcsolatos tapasztalatod?*

PZA: Hát én azért ennél pesszimistább vagyok ebben a vonatkozásban. Szerintem különösebben nem használják föl.

FTG: *Szándék sincs erre?*

PZA: Ráadásul ebben a kötetben egy külön alfejezetben kvázi javaslatokat is megfogalmaztam... Volt szakmai érdeklődés, meg az érintett szervezeteknél is volt érdeklődés, de a döntéshozók részéről szerintem nem. Egyébként most már ezek részben elavult dolgoknak számítanak.

2010 után a diaszpórapolitikában is történt egy-két lépés, de ezek nem kutatásra, vagy legalábbis nem a mi kutatásunkra épülnek – noha, ha összevetem egykori javaslataimat, mintha egy-két dolog megvalósult volna azokból, de lehet, hogy ez csak a véletlen műve. Akár általában is el lehet mondani, legalábbis ez a tapasztalatom, hogy ezeken a területeken, tehát a kisebbségekkel kapcsolatos kutatások terén a tudományos eredmények nagyon ritkán épülnek be a tényleges döntéshozatalba. Ami jó is meg rossz is. Jó azért, mert nekünk nem az a dolgunk, hogy föltétlenül közvetlen javaslatokat fogalmazzunk meg – ha van ilyen igény, persze ezt is meg lehet tenni. A kisebbségekkel kapcsolatos döntéshozatal nem szakpolitikaként működik. Én legalábbis azt láttam korábban is és azt látom most is, a döntéshozói szeperben lévő személyek rendszerint megérzéses alapon döntenek.

FTG: *Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy a tudomány sokat köszönhet a politikának, mert kifizeti, elvégezteti a munkát – és utána nem diszkvalifikálja az eredményeket azzal, hogy a politikumhoz köti őket.*

PZA: Jó, lehet, hogy vannak titkos belső kutatások, amelyeket így-úgy fölhasználnak, de szerintem nagyobb súlyú dolgokban nem. Hogy csak egy-két példát mondjak: amikor létrehozták a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemet, azt nem alapozta meg célzott kutatás. Az úgy jött. Szerintem a státustörvényhez kapcsolódó oktatási, nevelési támogatással ugyanez a hely-

zet. Persze nem tudom, most mi lesz, nemrégiben olvastam, hogy magyar kórházak akarnak létrehozni Erdélyben – nem tudom, hogy ez milyen kutatásra épül. Sőt utólagos kutatásokkal azt meg is kellene nézni, hogy a különféle pénzek hogy és mint hasznosulnak. Milyen – akár – visszaélések vannak, vagy egyáltalán teljesíti-e a küldetését az a támogatás avagy nem. Mégsem nyúlnak hozzá. De manapság már a kisebbségi témáktól függetlenül, a nagy magyar témák kapcsán is elmondható, hogy nem *evidence-based policy*kra² épülnek, ez így van a felsőoktatás átalakításától kezdve a bevándorlás kezeléséig.

FTG: *Lehet-e azt mondani, hogy a szociológia már céltételezésében is sokszor szembe kerülhet a hagyományos világgal? Valamilyen módon kapcsolódik a jövő szükségleteihez, nem? A te munkáidban például többször felmerül az összezáródás és a precizitás, a honmentés és a szakszerűség dichotómiája. Ez áll egyik kulcsfogalmad, a keretizmus háttérében is. Definiálnád a keretizmust?*

PZA: A főszerkesztőkkel készült interjúk elemzése során ötlött szembe, hogy gyakran még el sem kell olvasnom az interjút, már tudom, hogy mit fog mondani az alany. Ide hoztam be a keret-fogalmat, amit így-úgy a szociálpszichológiában is használnak – ilyen értelemben ez nem volt idegen, ismeretlen –, s azt jelenti, hogy létezik egy mentális keret, melynek alapján cselekszünk. Ez számomra kisebbségi szempontból volt érdekes.

Persze mindannyiunknak vannak kereteink, a fogalomkészlet, amit használunk, az is egyfajta keretet ad; csak hogy az volt az érdekes, azt láttam, hogy a kisebbségi lét vonatkozásában ez minduntalan ideológiává válik. Ezért neveztem keretizmusnak, jelezve, hogy nemcsak arról van szó, hogy létezik egy keret, hiszen ilyet mindenki, minden szerkesztőség vagy minden gondolkodó ember használ, de hogy ez gyakran megkérdőjelezhetetlen céltételezésekre is épül, s minthogyha nem engedné be a szakpolitikai vagy szakmai logikát, inkább a kisebbségi etikának vagy az ethosznak a hordozójává válik. Az az érdekes, hogy ez a kettősség – ezt biztosan még jobban tudod, mint én – gyakran egyazon emberben is tetten érhető. Tehát nem arról szól, hogy vannak olyan emberek, akik a kisebbségi dolgokban gondolkodnak, és vannak olyanok, akik a szakmaiságot képviselik, hanem ez egy emberen belül is minduntalan összekeveredik.

FTG: *A honfiethoszból is levezethető a szakszerűségre való igény...*

PZA: Igen, igen. Tehát ez oda-vissza mozog, ezért is kezdett foglalkoztatni. Amúgy a szociológia, legalábbis az a része, amit én anno tanultam, vagy talán művelek is, a Max Weber-i gondolat alapján a varázstalanításról szól. S számomra a kisebbségi helyzetek is ilyen szempontból érdekesek szocio-

² Tényekre alapozott oktatáspolitikákra.

lógiailag – hogy bizonyos folyamatok vagy dolgok mögé tudunk-e látni. De talán az is rossz premissza, hogy azt feltételezzük, hogy a dolgok mögött egyáltalán van valami. Mégis azt gondolom, hogy a szociológiának létezik az az eszköztára, amivel ezt a varázstalanítást, vagy legalábbis a racionális gondolkodást lehet alkalmazni még egy ilyen kvázi misztifikált, gyakran misztifikált etnikus vagy interetnikus közegben is.

FTG: Még két nagy területed van, illetve nyílóan van több is, de ez a kettő különösen fontos. A kisebbségi sajtóból doktoráltál, több munkatársaddal több kötetben is vizsgáltad a kisebbségi oktatás ügyét. Az kiderült már, hogy a vizsgálandó terület kiválasztása részben a munkaleosztás, a megrendelés és egyéb tényezők függvénye. Aztán ha a megrendelés után folytatod azt a kutatási irányt, az már a te ügyed, gondolom én. Ezt a két területet tartod a legfontosabbnak a társadalom jövője szempontjából, vagy egyszerűen felosztottatok a témát a szakmán belül? Vagy egyszerűen: téged ez érdekel?

PZA: Szerintem a dolog ennél egyszerűbb; véletlenek is vannak. A kisebbségi sajtó azért érdekelt, mert dolgoztam újságíróként, s azt gondoltam, hogy van belső személyes tapasztalatom, tehát elméletileg könnyebben meg tudom érteni, vagy könnyebben tudom értelmezni. Az oktatás iránti érdeklődés egyrészt szintén annak az egykori, tehát az egyetemista koromban jött megrendelésnek köszönhető, rájöttem akkor, hogy – most a kilencvenes évekről beszélünk – a romániai magyar oktatásról is mindenfélét összeírnak, de kevés dolog volt adatolható, ráadásul minden kutatott téma kapcsán előbukkant, hogy ezeknek mind-mind van egy nemzetközi vonatkoztatása vagy referenciája. Ezeket minduntalan hiányoltam, akár a kisebbségi sajtó, akár a kisebbségi oktatás esetében. Ilyen értelemben ez tudatos döntés volt: úgy gondoltam, hogy szakmailag ebben lehet valamit lépni. Most már nyilván ez valamennyire változott, legalábbis az oktatás kapcsán már többen foglalkoznak ezzel, és talán van, aki szakszerűen is végzi. De még mindig azt gondolom, hogy szakmailag nagyon sok teendő lenne itt, ugyanakkor kutatóként nem megváltani akarom a kisebbségi társadalmat, hanem megérteni. Ez a kisebbségi oktatás viszonylatában is így van. Ha már társadalmi hasznosulásról beszélünk, pont az oktatáskutatás és az oktatásfejlesztés nagyon gyakran egymásra épül, s egy csomó dolgot lehetne a kisebbségkutatásban hasznosítani. Azt tapasztalom viszont, hogy a befogadó közeg ezt nehezíti. Megint visszaugrunk a kerethez. A keret nem mindig engedi, hogy a racionalizáció, a varázstalanítás beszüremkedjen ezekbe az alrendszerbe.

FTG: Az elemzések értelmezésénél, kibontásánál több helyütt csak a végeredményt tudod közölni, csupán az összefoglaló állításodat olvashatjuk. Van olyan eset, amikor hosszú idézetekből vonod le a következtetéseket, ott ezek ellenőrizhetőek, máshol nem. Mindig sikerül objektívnek maradni?

PZA: Nyilván nem – hazudna az ember, ha azt mondaná, hogy mindig objektív maradt. Azzal együtt kell élni, hogy van egyfajta szubjektívitásunk, habitusunk. (Ha elmegyünk terepre ketten, nem ugyanazt fogjuk látni.) Ha nyersebben akarom mondani, ezt kontroll alatt kell tartani, és célként ki lehet tűzni egyfajta objektívításra való törekvést. De ugyanakkor nem hiszek a teljes objektívításban. Tehát – ha már szociológián belül mozgunk – inkább azt vallom, hogy itt társadalmi konstrukciók vannak. Engem az érdekel, hogy ezek a konstrukciók hogyan születnek, és mit kezdenek velük az emberek. Mi történik, amikor egy konstrukció az abszolút igazságként kezd működni? Mi történik akkor, amikor ez a konstrukció összeomlik? Nem hiszek a teljes objektívításban, de mint szociológusnak erre azért nyilván törekednem kell.

FTG: *Beszéljünk egy kicsit haza: az intézetről, intézeti szerepedről és az intézet munkamegosztásáról. Ide lehetne kapcsolni a te romakutatásaidat is. Ezzel a területtel is sokat foglalkoztál.*

PZA: 2012 végén volt az a pályázat, amelynek folyamányaképpen 2013 januárjától a Kisebbségkutató Intézet igazgatója lettem. Ez egy új akadémiai szerkezetben történt. A mai kutatóintézetek már nem azok, amelyek korábban voltak, lezajlott egyfajta centralizáció: kutatóközpontok jöttek létre, és ezek intézetekből állnak föl. Ennek elméletileg van előnye is, hátránya is. A magam részéről azt gondolom előnynek, hogy mivel az igazgatóknak nincsen olyan teljes jogkörük, mint a korábbi szerkezetben, ezért nem kell például olyan mélységben pénzügyekkel foglalkoznom, mint ahogy elődeimnek kellett. Itt az intézetnek nincs külön gazdasági osztálya, hanem csak a központnak van, ez akár jó is lehet. Az nyilván már egyeztetés tárgya lehet, hogy a központon belül bizonyos forrásokat hogyan osztanak szét.

A jelenlegi felállás szerint a kutatóintézeteknek elsősorban szakmai autonómiájuk van. Illetve, mivel különféle kutatóközpontokhoz más-más diszciplínák mentén szerveződött intézmények is tartoznak, jó, ha vannak intézetközi együttműködések vagy interdiszciplináris kutatások is. A mi esetünkben az interdiszciplinaritás már eleve adott. A Társadalomtudományi Kutatóközpontban mi vagyunk a legheterogénebb társaság. Van itt történész, jogász, politológus, antropológus, szociológus, míg a többi intézetben inkább csak egy diszciplínához tartozó emberek vannak.

Az intézet fókuszában a különféle kisebbségi csoportok vizsgálata áll. Egyrészt vannak a magyarországi elismert kisebbségek – az a tizenhárom, amelyet a jelenleg hatályos jogszabály is említ –, de ezeken belül a magyarországi cigányság kérdését kiemelten kezeljük. Az idén az intézeten belül létrehoztuk a romakutatások osztályát. Van tehát egy újonnan alakult tudományos osztályunk, és ezenkívül van egy kisebbségszociológiai és antropológiai osztály, illetve van az etnopolitikai és a történeti osztály, ahol inkább történészek meg jogászok dolgoznak. Ötféle kisebbségi csoportot szoktunk

tehát kutatni különféle projektek keretében. A magyarországi nemzetiségek, illetve ezeken belül a romák mellett a határon túli magyarokat, a különféle migráns csoportokat, továbbá van egy judaisztikai – ilyen értelemben ők nem kisebbség – munkacsoport is. Ők csak félig-meddig tartoznak hozzánk, az ELTE-vel közösen működtetjük a csoportot – megörököltük a hagyomány alapján.

A romakutatást tehát kiemelt feladatnak gondolom. Egy magyarországi kisebbségkutató intézetnek ezt a tematikát markánsan meg kell jelenítenie. Nekem ez azért is fontos, mert a romák oktatási kérdéséhez személyesen is kapcsolódom, az elmúlt évtizedben sok szempontból vizsgáltam az iskolai helyzetüket. Magyarországon, Erdélyben meg a Vajdaságban is voltak céltzottan ilyen kutatásaim. De ezen túlmenően a határon túli régiókban jelentős számú magyar anyanyelvű cigányság él. Itt az a kérdés, hogy ők hová, melyik irányba integrálódnak, ha integrálódnak. És egyáltalán, akarják-e a helyi magyar kisebbségek – amelyek helyi szinten akár többségnek számítanak – ezeket a magyar anyanyelvű cigányokat ténylegesen befogadni. Szlovákiában és Kárpátalján a magyar tannyelvű iskolai rendszer egy jelentős része az ott élő magyar anyanyelvű romák által működik, és ez különféle folyamatokat indít el. Tetszik, nem tetszik, a romakérdéssel szembesülni kell, és az ottaniak szembesülnek is.

Emlékszem, néhány évvel ezelőtt Kárpátalja vonatkozásában szóvá tettem, hogy nagyon jó, hogy működik a magyar főiskola, de például Beregszász határában egy gettóban több ezer ember él, akik magyar anyanyelvűek. Velük nem foglalkozik senki? Akkor ők hova fognak integrálódni? S a Partiumban is ugyanez a helyzet. Szakmailag is nagyon érdekes, hogy egy ilyen kettős, megbélyegzett kisebbséggel egyáltalán mi lesz, de a társadalmi szolidaritás szempontjából is. A kisebbségi eliteknek el kell döntenükhöz, hogy egyáltalán akarják-e vagy sem, hogy a magyar anyanyelvű romák a kisebbségi magyar társadalom részét képezzék. És ha igen, akkor abból mi következik. Ha meg nem, akkor ezt nyíltan föl kellene vállalni, de ez nagyon kényes ügy, merthogy itt állásokról van szó! Ha azt mondjuk például, hogy nem akarjuk a magyar tannyelvű iskolarendszerben tartani a magyar anyanyelvű cigány gyerekeket, akkor nagyon sok határon túli magyar pedagógusnak az állása szűnne meg. Amikor tehát néhány évvel ezelőtt szóvá tettem, ez még nagy ellenállást váltott ki, de most már úgy látom, tapasztalom, hogy tudatosabban is akarnak ezekkel a kérdésekkel foglalkozni a külhoni magyar elitek.

A határon túli magyar kötődésű romákat a különféle demográfiai elemzések, népszámlálási adatok alapján is be lehet azonosítani, ez is fontos kutatási terület lehet. Hasonlóképpen kutatási kérdés lehet az egyházak szerepe, az, hogy a nagy hagyományos vagy a történeti egyházak akarják-e integrálni őket vagy nem. Ki lehet mutatni – legalábbis megnéztem egyszer – a romániai népszámlálási adatokban, hogy 1990 után az új egyházak milyen nagymér-

tékben tudták integrálni őket. Számszerűsítve is látszik ez, de ha elmegyünk különféle terepekre, gettósodott falu- vagy akár városrészekre, akkor látjuk, hogy a baptisták vagy a pünkösdisták építenek ott templomokat.

FTG: *Ez azt jelenti, hogy a történelmi(bb) egyházak elzárkózók – vagy csak passzívak?*

PZA: Nincsen célzottan ilyen kutatásom, de nagyon sok elszólásból ezt hallom, ezt mesélték, hogy elzárkóznak. Ugyanaz zajlik, ami az oktatásban a *white flight*,³ tehát amikor egy iskola úgymond elkezd cigányosodni, amikor a roma gyerekek aránya elér egy szintet, akkor a helyi többség tagjai, a magyar vagy a *fehér* emberek inkább máshova viszik el a saját gyerekeiket. Ez határon túli magyar kisebbségi vonatkozásban rendkívül kényes, mert ha a helyi magyar iskola elcigányosodik – ezt látjuk Kelet-Szlovákiában, Gömörben –, akkor a nem cigány gyerekeket inkább a szlovák iskolába viszik. Azt mondják, a többségi nyelvnek a választása már az asszimiláció előszobája. Érdekesen összekapcsolódnak ezek a részjelenségek, s azt sejtem, hogy a történelmi egyházakban valami hasonló zajlik, vagy ezt akarják megakadályozni. Nekem legalábbis ezt mesélték, hogy ezek az egyházak azért nem engedik be a magyar anyanyelvű romákat, merthogy akkor a mi derék híveink el fognak fordulni. Ezért – jelképesen – inkább a templomkapuban állítják meg őket, csak-hogy ez megint kényes dolog. Mert miről is szól az egyház, mindegy, hogy történelmi vagy nem? Hol van akkor a felebaráti szeretet? A kis egyházak sokkal rugalmasabbak, ha kell, akár a telep közepére építenek egy imaházat. Ez megint érdekes kérdést vet fel kisebbségi szempontból – ezt a Partiumban lehet látni –, azt, hogy milyen nyelvet fog ez az egyház használni. Hiába magyar anyanyelvűek az egyháztagnak, ha mondjuk a pünkösdisták egyház nem magyar, hanem a román pünkösdistáké, akkor ez egy másfajta integráció irányába mozdítja el az ezeken a telepeken élő romákat. Itt számomra nagyon érdekes, hogy ebben is a többszörös kisebbségi mivolt problematikája jelenik meg.

FTG: *Az intézet nemrégiben közzétett egy nyilatkozatot Magyarország kulturális sokszínűségéről, majd ankétot kezdeményezett a kulturális sokszínűségről. Ennek még nincsenek látható eredményei. Van azért, amit szívesen elmondanál erről a kezdeményezésről?*

PZA: Volt egy olyan megállapodásunk – még akkor, amikor a nyilatkozat terve fölmerült –, hogy a sajtónak külön nem fogunk nyilatkozni magáról a nyilatkozatról. A *Pro Minoritate* persze nem napisajtó, ezért egy annyit elmondhatok, hogy a döntés a nyilatkozatról azért született meg az intézet vezetése körében, mert jelezni szerettük volna: egyre inkább kezdenek ter-

³ Nem roma szülők gyermekeinek távolabbi, romákat nem oktató iskolákba íratása.

jedni olyan beszédmódok, amelyek nekünk mint a kisebbségekkel foglalkozó intézet tagjainak már a kutatásunk tárgyát kezdik veszélyeztetni. Nem föltétlenül politikai szereplőket akartunk megcélozni, csak utalni akartunk rá, hogy szerintünk Magyarország, de az egész térség etnikailag mindig is heterogén világ volt, ez egy adottság. És – rövidre zárva – kockázatot látunk, határon innen és határon túl, az etnocentrikus beszédmód terjedésében. Azt tapasztaltam, hogy a nyilatkozatot jól fogadták, sok helyről kaptunk pozitív visszajelzést a magyarországi nemzetiségek és a határon túl élő magyarok részéről is, legalábbis különféle, helyi, megyei napilapok is átvették – gondolom, érezték, hogy róluk is szól.